

Az 1956-os forradalom és szabadságharc új megközelítései. A felelősség kérdése a nemzetközi szerződések tükrében

NAGY GYÖNGYI

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc történetét sokan sokféleképpen vizsgálták már. Számos monográfia, tanulmány, forrásgyűjtemény született, s legtöbbször az eseménytörténet, a politikátörténet, a hadtörténet, s újabban a szociológia oldaláról közelítettek a témához. Az utóbbi időkben fontos területe lett a forradalommal foglalkozó magyar tudományos kutatásnak az *oral history* műfajának művelése is.

A magyar történelem ezen epizódja iránt azonban nemcsak ezek a tudományterületek érdeklődnek, hiszen az 1956-os forradalom rendkívül nagy jelentőséggel bír a világpolitika számára is.

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetközi jogi vonatkozásai kevésbé tárgyalt területe a magyar történelemnek. Épp ezért a Szovjetunió felelősségét a nemzetközi szerződések tükrében kívánom bemutatni, ezek ugyanis pontosan előírják azt a magatartási formát, amely minden esetben követelmény egy nemzetközi szerződésben részt vevő állam számára.

Az 1956-os forradalom eszméi és hősei csak a Kádár-rendszer letűnésével nyerték vissza megbecsülésüket. A forradalom azonban, minden törekvés ellenére is, még ma sincs az őt megillető helyén a magyar történelemben. A társadalom keveset tud róla, a megtorlásokról pedig alig hallott.

Dolgozatom legfőbb célja felhívni a figyelmet arra, hogy a szovjet intervenció nemcsak azzal járt, hogy a forradalom elbukott és az új bábkormány embertelen megtorlásokba kezdett. A legsúlyosabb következmények az 1956-ot követő esztendőekben jelentkeztek, s a mai napig éreztetik hatásukat. A magyar társadalomtól, a viszonylagos jólétért cserébe, a Kádár-rendszer elvárta, hogy ne gondolkodjon, 1956 emlékének ápolását pedig egyenesen megtiltotta.

Az a törekvés, hogy a háborús pusztításokat megfékezzék, nem a modern korban merült fel először. Már Kürosz perzsa király megtiltotta katonáinak, amikor i.e. 538-ban elfoglalták Babilont, hogy a szentélyeket kifosszák. Az ókori Rómában háború idején tilos volt mérget használni, Indiában pedig a sebesült vagy alvó embereket megölni.¹ Hugo Grotius,² a nemzetközi jog atyja a rabszolgatartó társadalmakkal egyetértve munkájában még úgy ír, hogy háborúban az ellenséggel bármit meg lehet tenni, a foglyot meg szabad ölni, ezek „mellőzése viszont emelkedett lelkiültre vall és a jó szándékú emberek szemében nagyobb dicséretre méltó.” Ugyanakkor nemzetközi jogba ütköző cselekedetnek minősíti a nők meggyalázását. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) *Társadalmi szerződés* c. munkájában úgy ír, hogy „a háború nem egyének, hanem államok közti viszonyt jelent...”, majd így

¹ Dr. Herczeg Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 16–17.

² Hugo Grotius (1583–1645) művének címe: *De Jure Belli ac Pacis* (1625). Angol fordítását készítette: Francis W. Kelsey: *On the Law of War and Peace* (Clarendon Press, Oxford, 1925).

folytatja: „Az igazságos uralkodó még a háború folyamán is csak az államvagyonot foglalja le, viszont kíméli a magánosok személyét és vagyonát...” A svájci származású Emeric de Vattel (1714–1767) szerint „mihelyt az ellenfelet lefegyverezték és az megadta magát, senkinek sincs joga életét kioltani”.³

Az újkorban a solferinói ütközet volt az az esemény, amelynek hatására felmerült, hogy a háborúzó felek között nemzetközi szerződések megkötése szükséges, amelyekben biztosítják a megfelelő orvosi ellátást a katonák számára. Henry Dunant (1828–1910) *Un Souvenir de Solferino* c. munkájában azt a javaslatot tette, hogy már békeidőben alakuljon minden országban segélyszervezet a katonák ellátására, valamint az államok kössenek nemzetközi szerződéseket, amelyek e segélyszolgálatok működési alapjául szolgálnak. Ezek után az első genfi egyezmény (1864) határozta el, hogy létrehozzák a *Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát*. Ez az egyezmény lett a fegyveres összecsapások áldozatainak védelméről szóló ún. genfi jog kiindulási pontja.⁴ Az 1863-ban kiadott Lieber-kódex is befolyásolta a későbbi nemzetközi jogalkotást. Az amerikai polgárháború kitörésekor felvetődött az a kérdés, hogy az északi és a déli államok milyen szabályok alapján harcoljanak egymás ellen. A Francis Lieber harvardi jogászprofesszor által kidolgozott Lieber-kódex elsősorban államközi háborúkra vonatkozó szabályokat tartalmazott, de az utolsó fejezete a polgárháborúkról is rendelkezett.⁵ Az 1868-as szentpétervári deklaráció kimondta, hogy „az egyedüli jogos cél, amelyet az államok a háborúban maguk elé tűzhetnek, az ellenség katonai erejének megtörése”. Ez a deklaráció készítette elő az utat az 1899. évi hágai konferencia számára, ahol a történelemben először hoztak jogszabályokat a szárazföldi háború szabályairól.⁶

A 1907-i hágai konferencia megerősítette és kibővítette az 1899-i jogalkotást, s számos egyezményt alkotott.⁷ 1907-ben a IV. egyezmény mellékleteként elfogadták a szárazföldi hadviselés szabályait. Ez *Martensz-klauzula* néven vált ismertté. A háborús bűnösök felelősségre vonásakor 1907 óta mindig megjelenik a Martensz-klauzulára való hivatkozás. A II. Miklós cár javaslatára összehívott első és második hágai konferenciákon (1899, 1907) tehát rögzítették a jogszabályokat a szárazföldi és a tengeri hadviselés tekintetében. A fegyverkorlátozási szándék, amely valódi oka volt a konferenciáknak, nagy problémaként jelentkezett.⁸ Az 1907-es hágai egyezmény ma is hatályos szerződés, amely minden államot köt, így része a magyar jogrendnek is.⁹ A IV. egyezmény meghatározza azt is, hogy kik tekinthetők hadifoglyoknak: „1. cikk – A háborúra vonatkozó törvények, jogok és köteleességek nem csupán a hadseregére érvényesek, hanem a néphadra (milíciára) és az önkéntes csapattestekre is irányadók, ha ezek a következő feltételeknek megfelelnek: 1. ha élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős; 2. ha meghatározott,

³ Dr. Herczeg Géza, 1981. 20–24.

⁴ Uo. 26–27.

⁵ Kovács Péter: *Nemzetközi jog*. Osiris, Budapest, 2011. 568.

⁶ Uo. 37–38.

⁷ I. egyezmény a nemzetközi viszályok békés elintézéséről, II. egyezmény a szerződéses követelések behajtása végett igénybe vett fegyveres erő alkalmazásának korlátozásáról, III. egyezmény az ellenségeskedések megkezdéséről, IV. egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, V. egyezmény a semleges hatalmak és személyek jogairól és kötelességeiről a szárazföldi háborúban.

⁸ Uo. 569.

⁹ Uo. 491.

megkülönböztetett jelvényt viselnek, amely messziről felismerhető; 3. ha fegyvereiket nyíltan viselik; 4. ha a hadműveleteikben a háború törvényeihez és szokásaihoz alkalmazkodnak. Azokban az országokban, ahol a hadsereg vagy annak egy része néphadból (milíciából) vagy önkéntes csapattestekből áll, a hadsereg elnevezés ezekre is vonatkozik. 2. cikk – Valamely meg nem szállott terület lakosságát, amely az ellenség közeledtével önként ragad fegyvert, hogy szembeszálljon a benyomuló csapatokkal, és amelynek nem volt ideje az 1. cikknek megfelelően szervezkedni, hadviselő félnek kell tekinteni, ha fegyvereiket nyíltan viselik, és ha a háború törvényeit és szokásait tiszteletben tartják. 3. cikk – A hadviselő felek fegyveres ereje harcoló és nem harcoló állományú egyénekből állhat. Úgy amazoknak, mint ezeknek joguk van arra, hogy az ellenség, ha őket elfogja, úgy bánjék velük, mint a hadifoglyokkal.”¹⁰

A 1907-es hágai egyezmény szabályzatának II. fejezete ezen túlmenően azt is kimondja, hogy a hadifoglyokkal emberségesen kell bánni, személyes tulajdonukat nem lehet elvenni, a hadifoglyok internálhatók, de elzárni őket csak megkerülhetetlen biztonsági szempontok alapján lehet.¹¹

Az 1907-es hágai egyezmény IV. egyezménye alapján az 1956-os magyar forradalomban részt vevők *hadviselő félnek tekinthetők*, akiket pedig a Szovjetunió az események után elhurcolt, hadifoglyoknak. A Szovjetunió azzal, hogy elhurcolásuk után nem megfelelő módon bánt velük, s az itthon maradt résztvevőkkel szemben pedig utasítására a magyar kormány súlyos megtorlásokat hajtott végre, megszegte ezt az egyezményt.

A 20. századi hadviselés szabályait (*jus in bello*) az ún. genfi és hágai jogok határozzák meg. A genfi jog a háború áldozatainak védelmére koncentrált, míg a hágai arra, hogy a hadműveletek során milyen elveket kell szem előtt tartani.¹²

Aristide Briand francia külügyminiszter 1927-ben örök barátsági szerződésre tett javaslatot az Egyesült Államoknak. Célja olyan szövetségi hálózat kiépítése volt, amely fenntartja az első világháború után kialakult európai *status quó*. Kellog amerikai külügyminiszter azonban még tovább ment: olyan általános nyilatkozatot tervezett, amely elveti a háborút, mint a nemzeti politika eszközét. 1928-ban így született meg a *Briand–Kellog-paktum* Párizsban. 1929-ben a kezdeményező államok mellett még 59 állam írta alá, köztük Magyarország és a Szovjetunió is. „1. cikk – A Magas Szerződő Felek népeik nevében ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevétele elítéljük, s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak.” Amikor a szovjetek is csatlakoztak ehhez a szerződéshez, kikötötték, hogy a háború fogalmába minden háború beletartozik, azaz a nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtását célzó háború is, továbbá az intervenció, a blokád és a megszállás.¹³ Ezek alapján elmondható, hogy a Szovjetunió már akkor megszegte ezt a nemzetközi szerződést, amikor 1945-ben számos kelet-közép-európai országot megszállt. Ez még akkor is igaz, ha a második világháború alatti és közvetlenül utána keletkezett egyezmények kijelölték számára azt a területet, ahol a befolyását gyakorolhatta. 1956-ban a

¹⁰ Dr. Herczeg Géza, 1981. 54.

¹¹ Uo. 51.

¹² Kovács Péter, 2011. 570.o.

¹³ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések I. 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 273-276.o.

magyar nemzet felszabadító harcába avatkozott bele intervenciójával, megsértve e szerződést, amelyben számos állam lemondott a háború igénybevételéről, mint a konfliktusok lehetséges rendezési módjáról.

Franklin D. Rooseveltt és Winston Churchill 1941. augusztus 14-én az *Atlanti Chartában* többek között a következőket fektették le: „...tisztelőben tartják minden nép jogát arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar...” Ehhez a szerződéshez, amely az amerikai és a brit politika közös alapelveinek meghatározására tett kísérletet, 1941 szeptemberében csatlakozott a Szovjetunió is. Szeptember 24-i nyilatkozatában kimondta, „ebből az elvből [ti. a nemzetek szuverenitásának és egyenjogúságának elvéből – N.G.Y.] kiindulva a Szovjetunió védelmezi minden nép jogát az állami függetlenségre és országa területi sérthetlenségére, jogát olyan társadalmi rendszer megteremtésére és olyan kormányzási forma megválasztására, amelyet az célszerűnek és szükségesnek tart, abból a célból, hogy országa gazdasági és kulturális felvirágzását biztosítsa”.¹⁴ Mivel az Atlanti Charta a második világháború közepén keletkezett, a német agresszió volt az a körülmény, amely egységbe kovácsolta a Charta szerzőit. A Szovjetunió csatlakozásával önmagára nézve is vállalta a Chartában foglaltakat, s minthogy ezt 1941 után senki nem helyezte hatályon kívül, sőt 1945-ben beépült az ENSZ Alapokmányába, a Szovjetunió ezt az egyezményt is felrúgta, amikor 1956-ban a Kádár-féle bábkormányt állította Magyarország élére, azt ugyanis senki nem választotta meg, legfőképpen nem szabad és demokratikus választások útján.

A szövetséges hatalmak vezetői, Roosevelt, Churchill és Sztálin 1945. február 4–11. között tartották a második világháború legjelentősebb értekezletét a Krim-félszigeten, Jaltában. Itt határozták el, hogy létrehozzák az Egyesült Nemzetek Szervezetét, s más fontos pontok mellett kidolgozták a *Nyilatkozat a felszabadított Európáról* c. tervezetet. „Az Atlanti Charta ama alapelveinek megfelelően, hogy minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amely alatt élni akar, vissza kell állítani mindazoknak a népeknek szuverén jogait és önkormányzatát, amely népeket ettől a támadó nemzetek erőszakkal megfosztottak. (...) A három kormány...együttesen támogatni fogja a felszabadított európai államoknak népeit abban, hogy a) megteremtse országuk belső békéjének feltételeit; b) hogy szükségintézkedéseket foganatosítsanak az inséget szenvedő lakosság megsegítésére; c) hogy a lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő ideiglenes kormányhatóságokat létesítsenek, amelyek kötelesek legyenek a lehető legrövidebb időn belül szabad választások útján olyan kormányokat alakítani, amelyek megfelelnek a nép akaratának; d) hogy elősegítsék ilyen választások megtartását mindenütt, ahol ez szükségesnek mutatkozik. (...) A jelen nyilatkozatunkkal újból hitet teszünk az Atlanti Charta elvei mellett.”¹⁵ A kiragadott idézetek kellőképpen mutatják, hogy a három nagyhatalom mit vállalt Jaltában Európa megsegítése érdekében. A Szovjetunió az Atlanti Chartát és a jaltai nyilatkozat V. pontját (*Nyilatkozat a felszabadított Európáról*) 1945 után több ízben és nemcsak Magyarország ellenében sértette meg. Minthogy azonban kijelölt témám az 1956-os forradalom és szabadságharc, a szerződések figyelmen kívül hagyásának más momentumairól itt nem beszélek. 1956. november 4-én Szolnokon a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány Kádár János vezetésével a Szovjetunió utasítására

¹⁴ Halmosy I. 1966. 516–520.

¹⁵ Uo. 591–592.

alakult meg annak ellenére, hogy már létezett egy legitim magyar kormány Nagy Imre elnökletével. A Kádár-féle bábkormány nem szabad választások útján jött létre, így törvénytelenül lépett annak a kormánynak a helyére, amely egyébként soha nem mondott le, sem 1956-ban, sem azután.

A szövetségesek az *Egyesült Nemzetek Szervezete* létrehozásáról a jaltai értekezleten állapodtak meg. A Biztonsági Tanács öt állandó tagja, a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína az alapokmány végleges kidolgozására 1945. április 25. és június 26. között San Franciscóba hívta össze azt a konferenciát, amelynek végén ötven állam írta alá az *ENSZ Alapokmányát*. Attól az elhatározástól vezérelve, hogy a jövő nemzedékét megmentik a háború borzalmaitól, a *Célok és elvek* c. I. fejezet 2. cikkének 3., 4. és 7. pontjában a következőket fektették le: „A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszálataikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe. (...) A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell. (...) A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely állam belső joghatóságának körébe tartoznak.”¹⁶ A Szovjetunió 1956-ban erőszakkal avatkozott be Magyarországon, s ezzel veszélyeztette a nemzetközi békét és biztonságot, a forradalom leverésekor igazságtalanul járt el a magyar harcosokkal szemben, a magyar állam belső ügyeibe avatkozott bele, ily módon az ENSZ Alapokmányának fentebb ismertetett pontjait is megszegte. A forradalom leverése után a magyar politika alakulását még jobban befolyásolta. A háborús bűncselekmények miatti nemzetközi felelősségre vonás először az I. világháború végén vetődött fel. A versailles-i békeszerződés 227. cikke értelmében Németország köteles volt kiadni a listán szereplő személyeket az antanthatalmaknak abból a célból, hogy ellenük eljárást folytassanak. A listát vezető II. Vilmos császár Hollandiában talált menedékre, de mivel a hollandok nem adták ki, eljárást senki ellen sem folytattak. A II. világháború után azonban már másképp történt.¹⁷ Az utolsó években az antifasiszta koalíció vezetői arról állapodtak meg, hogy a háborús bűnösöket felelősségre fogják vonni. Ezt első ízben 1943-ban a moszkvai háromhatalmi nyilatkozatban fejtették ki, a főbűnösök felelősségre vonására pedig az 1945. augusztus 8-i londoni egyezményben¹⁸ felállították a *Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszéket*. Hasonló eljárás keretében a japán főbűnösöket a *Tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszéken* ítélték el. E két törvényszék ítélkezési gyakorlata mérföldkövet jelentett a nemzetközi büntetőjogi felelősségről szóló vitákban. Vádkonstrukciójuk három pillérré épült: béke elleni bűncselekmények, emberiség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények. Béke elleni bűncselekménynek számított az agresszív háború előkészítése és kirobbantása, s hivatkoztak a Briand–Kellog-paktumra. Az emberiség elleni bűncselekmény fogalma megalkotásának köszönhetően a zsidósággal szemben elkövetett bűnöket egységes eszközként lehetett megítélni. A háborús bűncselekmények viszonylatában a Nürnbergi

¹⁶ Halmosy II. 1985. 19–22.

¹⁷ Nagy Károly: *Nemzetközi jog*. Püski, Budapest, 2009. 653.

¹⁸ Egyezmény az európai tengelyhatalmak háborús főbűnösökének üldözéséről és megbüntetéséről.

Nemzetközi Katonai Törvényszék kimondta, hogy a hágai és a genfi hadijogi egyezmények a nemzetközi szokásjog részét képezik, így minden állammal szembeállíthatók. A *nullum crimen sine lege* elve, azaz hogy nincs bűncselekmény törvény nélkül, így tehát nem sérült. A törvényszék kimondta továbbá, hogy nem mentesül a felelősség alól az, aki parancsra teljesített, valamint a kormányzat sem. A nürnbergi elvek érvényesek és a törvényszék által kiszabott ítéletek akkor is igazságosak, ha a szövetségesek által elkövetett bűncselekmények miatt senkit nem vontak felelősségre. Nem történt felelősségre vonás a katyíni mézárulásért, a magyarországi „zabralásért”, Kelet-Poroszország vagy Budapest elfoglalásakor a szovjet Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszakért vagy a *malenkij robot* embertelen alkalmazásáért.¹⁹ A londoni szerződés melléklete tartalmazta a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék *Szabályzatát*, amely meghatározta, milyen háborús bűncselekmények vonják maguk után a felelősségre vonást.²⁰ A bíróság szabályzatának 6. cikkelye meghatározza a bűncselekmények jellegét. Három fő bűntettet nevez meg: béke elleni bűntett, háborús bűntett és emberiség elleni bűntett. A lenini–sztálini rendszer mindhárom bűncselekményt számos esetben elkövette. A béke elleni bűntetteket a 6.a cikkelyben határozták meg a következőképpen: „...támadó háború, vagy szerződések, biztosítékok vagy nemzetközi megállapodások megszegésével kapcsolatos háború, vagy valami olyan összehangolt tervben vagy összeesküvésben való részvétel, amely az említett bűncselekmények közül valamelyiknek az elkövetésére irányul”. A sztálini rendszer elkövette ezt a bűncselekményt, amikor 1939. augusztus 23-án Németországgal aláírták a Molotov–Ribbentrop-paktumot Lengyelország felosztásáról, 1939. november 30-án, amikor megtámadta Finnországot és 1950. június 25-én, amikor szovjet támogatással Észak-Korea megtámadta Dél-Koreát.²¹ A Szovjetunió béke elleni bűntettet követett el Magyarország ellen akkor, amikor megszegte az 1947-es párizsi békeszerződés azon pontját, amelynek 21. cikkelye így rendelkezik a szövetséges haderők visszavonásáról: „...a szerződés életbelépését követően minden szövetséges fegyveres erőt 90 napon belül Magyarországból vissza kell vonni, mindazonáltal a Szovjetunióknak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szükség lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa”.²² Ez a pont valóban azt jelenti, hogy a Szovjetunió tarthat csapatokat Magyarországon, de a csapatok milyenségéről is rendelkezik, amikor előírja, hogy csak olyan fegyveres erőkről lehet szó, amelyekre szükség lehet ahhoz, hogy a Szovjetunió kapcsolatot tudjon tartani az ausztriai megszállási övezetben lévő csapataival. Ezt a békeszerződést a Szovjetunió nem 1956-ban, hanem már a II. világháborút követő években megszegte azzal, hogy a szükségesnél sokkal több katonát állomásoztatott Magyarországon, s ezzel nyilvánvaló célja az volt, hogy felügyelje a magyar politikai élet alakulását, s abba aktívan beleszóljon. 1956-ban az intervencióval magának a békének e szerződésben lefektetett tényét szegte meg, s amíg szovjet csapatok Magyarországon állomásoztak (1991 nyaráig), addig a békeszerződés megszegése folyamatosan fennállt.

A 6.b cikkely a háborús bűntetteket határozza meg, mégpedig úgy, hogy „haditörvények és szokások megsértése. Ez a törvénytörés a meghódított területeken élő polgári

¹⁹ Kovács Péter, 2011. 360.

²⁰ Nagy Károly, 2009. 654.

²¹ *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000. 12–13.

²² Halmosy II. 1985. 84.

lakosság legyilkolását, kényszermunkára vagy bármilyen más célra való elhurcolását, a vele való rossz bánásmódot foglalja magában, (...) városok és falvak oktalan lerombolását vagy mindenféle katonailag indokolatlan pusztítást.” A sztálini rendszer számos háborús bűntettet hajtott végre: 1940-ben legyilkolták a lengyel katonatisztek, százezreket hurcoltak a Gulágra, a szovjet katonák tömegesen megerőszkolták a megszállt országok lányait, asszonyait.²³ 1956-ban a Magyarországra érkező szovjet csapatok ennek a törvénynek a megsértésével háborús bűntetteket hajtottak végre, hiszen a fegyvertelen, különben védett státuszú polgári lakossággal szemben is harcoltak, százakat hurcoltak el a Szovjetunióba, s nem kímélték sem a főváros, sem a vidék történelmi épületeit, emlékeit.

Az „emberiség elleni bűntett” kifejezés először 1915. május 18-án jelent meg abban a nyilatkozatban, amelyet Oroszország, Nagy-Britannia és Franciaország adott ki az örményeket legyilkoló Törökország ellen. A Nürnbergi Törvényszéken ez a 6.c cikkelyben a következőképpen jelenik meg: „Gyilkosság, kivégzés, rabszolgasorba döntés, elhurcolás és a háború előtt vagy alatt mindenféle polgári lakosság ellen elkövetett bármiféle embertelen cselekedet...”²⁴ Magyarországon 1956-ban és az azt követő megtorlások ideje alatt a Szovjetunió teljes mértékben kimerítette az emberiség elleni bűntett fogalmát.

A Nürnbergi Törvényszék Szabályzatának 7. és 8. cikkelye a következőket tartalmazza: „az államfők és kormánytagok sem mentesülnek a felelősségre vonás alól” és „az elkövetőt nem mentesíti a felelősség alól az a tény, hogy kormánya vagy előljárója parancsára cselekedett.”²⁵ Ennek alapján az egész szovjet vezetést terheli a felelősség, függetlenül attól, hogy ki-ki hogyan vélekedett akár az első, akár a második szovjet intervencióról az SZKP elnökségi üléseinek vitái közben, 1956. október 23. és november eleje között.

1948. február 18-án Moszkvában létrejött az első magyar–szovjet barátsági, együttműködési és segélynyújtási szerződés. Ez a megállapodás szervesen illeszkedett a többi népi demokratikus állammal kötött barátsági szerződések sorába, amelyek a szovjetek és a szocialista államok, illetve külön-külön a szocialista államok között kötettek meg.²⁶ A szerződések közül, amelyeket a Szovjetunió 1956-os intervenciójával megszegett, ez volt az egyetlen bilaterális, azaz kétoldalú egyezmény. Azzal, hogy a magyar forradalmat fegyverrel fojtották vérbé, s később a megtorlási akciókat is irányították, megsértették az 5. cikkelyt, miszerint „A Magas Szerződő Felek megerősítik elhatározásukat, amely szerint a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni Magyarország és a Szovjetunió közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok további fejlesztése és megszilárdítása érdekében; kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és a másik állam belső ügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét.”²⁷ A barátsági egyezmény megkötése alkalmából 1948. február 18-án a két aláíró, Molotov és Dinnyés Lajos is beszédet mondott. Dinnyés szerint „most van a magyar népnek első ízben történelmi alkalma egy olyan nagyhatalommal, a Szovjetunióval összefogni, amely önzetlenül és hátsó gondolatok nélkül segíti biztosítani békéjét és függetlenségét”.²⁸ Abban

²³ A kommunizmus fekete könyve, 2000. 13.

²⁴ Uo.14. o.

²⁵ Sebők János: *Az ítélet napja. Nürnberg, 1946.* Népszabadság könyvek, Budapest, 2006. 30–32.

²⁶ Halmosy II. 1985. 140.

²⁷ Uo. 143.

²⁸ *Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–1948. Dokumentumok.* A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma, 1968. 258.

Dinnyés Lajosnak igazat adhatunk, hogy a magyar politikai vezetés történelmében nem fordult elő, hogy egy olyan nagy birodalom, mint a Szovjetunió, szárnyai alá vette volna Magyarországot. A német uralom alól való „felszabadítás” azonban sokkal inkább megfelel az Оккупация, azaz megszállás szónak, hiszen a Szovjet Birodalomnak nem a felszabadítás állt szándékában, hanem a számára sokkal kedvezőbb politikai és gazdasági függés kiépítése, a mindennapi társadalmi életbe való beavatkozás, mondhatni a gyarmatosítás. A szerződés másik jóváhagyója, Molotov ennek ellenére kijelentette, hogy „e szerződés népeink tartós közeledését és szoros együttműködését szolgálja, függetlenségük és nemzeti szuverenitásuk kölcsönös megerősítése alapján”.²⁹

Az ENSZ Alapokmánya határozottan megszüntette az államok háborúindítási jogát, ennek ellenére 1949-ben a humanitárius jogon belül nagyon fontos intézkedések meghozatalára került sor, amelyek jelentősen kibővítették a háború áldozatainak védelmére vonatkozó nemzetközi jogszabályokat. 1949. augusztus 12-én négy egyezményt írtak alá: I. a hadra kelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról; II. a tengeri haderők sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról; III. a hadifoglyokkal való bánásmódról; IV. a polgári lakosság háború idején való védelméről. A négy egyezmény közös jellemzője, hogy az emberiség elvének alkalmazását minél szélesebb körben próbálja érvényesíteni, megerősítve az 1864-es I. genfi egyezményt.³⁰

Témám szempontjából a *IV. Genfi egyezmény*nek van nagyobb jelentősége. Az I/3. cikkely olyan általános rendelkezéseket tartalmaz, amelyeket minden félnek kötelessége betartani fegyveres konfliktus kialakulása esetén: „1. Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt, ideértve a fegyveres erőknek azokat a tagjait, akik letették a fegyvert és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás miatt vagy más ok következtében harc képtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni. Ebből a célból mindenkor és mindenütt tilos a fent említett személyek tekintetében: a) az élet és a testi épség elleni merénylet, különösen bármely formában megnyilvánuló emberölés, csonkítás, kegyetlen bánásmód, kínzás; b) túszok szedése; c) az emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód; d) a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által előzetesen meghozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása.”³¹ A Szovjetunió már a forradalmi események alatt sem tartotta be ezt a rendelkezést, a megtorlások idején pedig különösen embertelen bánásmódban részesítette azokat, akik a szabad, független, demokratikus Magyarországért harcoltak. A vélt bűnösökkel való bánásmódjuk megalázó és kegyetlen volt. A sortűzek a bizonyítékai annak, hogy sok esetben szabályos eljárás alatt hozott ítéletek nélkül végeztek a felkelőkkel és a forradalomban ténylegesen részt nem vevő polgári lakossággal. Az I/27. cikkely a védett személyekkel³² való bánásmódról

²⁹ Uo. 257.

³⁰ Dr. Herczeg Géza, 1981. 61–62.

³¹ *Nemzetközi jogi olvasókönyv: Dokumentumok, szemelvények.* Szerk.: Nagy Boldizsár – Jeney Péter. Osiris, Budapest, 2002. 800–801.

³² Védett személynek minősülnek a sebesültek, betegek, hajótöröttek, egészségügyi és egyházi személyzet tagjai, hadifoglyok, a megszállt terület polgári lakossága. Dr. Herczeg Géza, 1981. 65.

rendelkezik. „A védett személyeknek minden körülmények között joguk van arra, hogy személyüket, becsületüket, családi jogaikat, vallási meggyőződésüket és gyakorlatukat, életmódjukat és szokásaikat tiszteletben tarthassák. Mindenkor emberséges bánásmódban kell őket részesíteni, és meg kell őket védeni minden erőszakkal vagy megfélemlítéssel, sértéssel vagy nyilvános kíváncsiskodással szemben. A nőket különösen védelemben kell részesíteni minden becsületük ellen irányuló támadással, különösen az erőszakos közöszlélssel, a prostitúcióra való kényszerítéssel vagy szemérmüket sértő minden cselekménnyel szemben.”³³ Az 1956-os intervenció következtében a magyar társadalomban szinte nem volt olyan család, amely valamilyen formában ne lett volna érintett a forradalmi eseményekben és az azt követő súlyos megtorlásokban. A nők számos alkalommal estek áldozatul a szovjet hadsereg katonáinak, a polgári lakosság ellen pedig a sok esetben provokálás útján kialakult sortűzeket, karöltve a magyar hatóságokkal, azért követték el, hogy elrettentsék őket a további megmozdulásoktól.

A megtorlások folyamán, hogy a bűnösnek vélt személyekből hamis vallomásokot csikarjanak ki, a legkülönfélébb eszközöket alkalmazták, pedig ezt a genfi IV. egyezmény I. fejezetének 31. cikkelye tiltja, minthogy „A védett személyekkel szemben semmiféle testi vagy erkölcsi kényszer nem szabad alkalmazni, különösen abból a célból, hogy tőlük vagy harmadik személyektől információkat kapjanak.”³⁴ A IV. egyezmény I/33. cikkelye tilt mindenféle csoportos büntetést, a megtorló intézkedéseket, a 42. cikkely pedig a védett személy elhurcolásának szabályozásáról rendelkezik. „Egyetlen védett személyt sem szabad olyan cselekményekért büntetni, amelyet nem személyesen követett el. A csoportos büntetések éppúgy, mint minden megfélemlítő vagy terrorintézkedés, tilosak. A fosztogatás tilos. A védett személyekkel vagy javaikkal szemben megtorló intézkedés alkalmazása tilos. (...) Védett személyek felügyelet alá vételét (internálását) vagy számukra kényszer-tartózkodóhely kijelölését csak akkor lehet elrendelni, ha azt a fogva tartó hatalomnak a biztonsági érdekei feltétlenül szükségessé teszik.”³⁵

Az 1949. augusztus 12-én kötött *genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikkelye* ugyancsak megmutatja, hogy a Szovjetunió utasítására végzett megtorlások idején szabálytalanul és igazságtalanul járt el a magyar bíróság, ugyanis „a bűnösnek talált személyekkel szemben ítéletet hozni és a büntetést végrehajtani csak a függetlenségéről és pártatlanságáról alapvető garanciákkal rendelkező bíróság döntése alapján szabad”.³⁶ Ugyanennek a jegyzőkönyvnek a 16. cikkelye intézkedik a *Kulturális javak és kegyhelyek védelméről*: „Fegyveres konfliktusok esetében a kulturális javak védelméről szóló 1954. május 14-i hágai egyezmény rendelkezéseinek fenntartásai mellett minden ellenséges cselekmény tilos történelmi műemlékek, műalkotások vagy kegyhelyek ellen, melyek a népek kulturális vagy szellemi örökségét képezik.”³⁷ 1956-ban a történelmi emlékeiről híres magyar főváros olyan mértékű pusztulást szenvedett, hogy a forradalom után számos helyen újjáépítéseket kellett kezdeményezni. Budapest középületei, történelmi emlékei, de a vidéki emlékművek, templomok sokasága szintén áldozatul esett a szovjet fegyvereknek.

³³ Nemzetközi jogi olvasókönyv: Dokumentumok, szemelvények. 805.

³⁴ Uo. 806.

³⁵ Uo. 808.

³⁶ Uo. 829.

³⁷ Uo. 832.

Annak érdekében, hogy a keleti–nyugati viszony valóban olyan mértékű enyhülést mutasson, ahogyan azt a szovjet vezetés akarta, amikor Hruscsov hatalomra került, olyan lépéssel kellett előállnia, amely ezt a szándékot egyértelműen meg is mutatta. Ezért 1955 áprilisában Moszkvába hívta Julius Raab osztrák kancellárt. A tárgyalások eredményeképpen a Szovjetunió először vonult ki az általa megszállt kelet-közép-európai térség egyik országából, Ausztriából az osztrák semlegesességért cserébe. Miután Sztálin 1952-es terve Németország semlegesítésére vonatkozóan nem sikerült, az új politikai vezetés egy másik négyhatalmi megszállás alatt lévő, de még nem teljesen kettészakított országban akarta elérni, hogy birodalma előterében semleges zóna jöjjön létre.³⁸ 1955. május 15-én Ausztria így szuverén állam lett, s a négy megszállási övezet megszűnt. Ausztriában a szovjet zónát biztosító román és magyar utánpótlási vonalak ezzel érvényüket veszítették. Ennek értelmében Magyarországról és Romániából a szovjet csapatokat ki kellett volna vonni. A szovjetek azonban mindenképpen biztosítani akarták magukat a kelet-közép-európai térségben, s ennek Magyarország is fontos eleme volt. Hogy jogalapjuk továbbra is fennmaradjon, egy nappal az osztrák államszerződés aláírása előtt létrehozták a Varsói Szerződést (1955. május 14.).³⁹ A *Varsói Szerződés* 5. cikkelye kimondja, „a Szerződő Felek megállapodtak abban, hogy megalakítják azon fegyveres erőiknek egyesített parancsnokságát, amelyeket a Felek megegyezése szerint az együttesen megállapított elvek alapján működő parancsnokság vezénylete alá helyeznek. Védelmi képességük megerősítésére szükséges egyéb összeegyeztetett intézkedéseket is tesznek, hogy megvédelmezzék népeik békés munkáját, biztonságuk határait és területük sértetlenségét és az esetleges támadással szembeni védelmét”⁴⁰ Magyarországon 1947 és 1955 között a szovjet „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalakat biztosították négy hadosztálynyi erővel. Szombathelyen a 17. gépesített hadosztály, Veszprémben egy repülőhadosztály, Debrecenben egy repülő-bombázó hadosztály állomásozott, s mindezek a badeni székhelyű Központi Hadseregcsoporthoz voltak alárendelve. A jugoszláviai kapcsolatok megromlása után Rákosi erősítést kért. 1949 őszén így a 2. gépesített hadosztályt Romániából Magyarországra irányították, a parancsnokság pedig Kecskemétre települt. Az osztrák államszerződésben a szovjetek vállalták, hogy legkésőbb 1955. december 31-ig távoznak Ausztriából. Az utánpótlás biztosítására Pataki István történész szerint elég lett volna néhány ezer fő, azonban ennél sokkal nagyobb létszámú katonaság állomásozott Magyarországon. A szovjet csapatok létszámáról 1957-ig a Szovjetunió nem adott hivatalos felvilágosítást a magyaroknak. 1949-ben, 1953-ban és 1955-ben folyamatosan növelték a csapatok számát. 1949-ben mintegy 11 000 fős gépkocsizó lövészhadosztály érkezett Romániából, s egy repülő és légvédelmi csapat Debrecenbe. 1949–1950-ben a szovjetek négy hadosztállyal kb. 80 városban állomásoztak. 1953-ban a repülőalakulatok számát növelték. A szovjet csapatok 1955-ben Ausztriából kivonultak, de Zsukov marsall parancsával ellentétben, amely a csapatok visszavonásának színhelyétül a Szovjetuniót

³⁸ A neutrális zóna gondolatát leginkább az NSZK remilitarizálásától való félelem táplálta. Az 1954-es párizsi szerződés (Nyugat-európai Unió) ugyanis lehetővé tette, hogy az NSZK csatlakozzon az Észak-atlanti Szerződéshez.

³⁹ Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ, 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007. 136–139.

⁴⁰ Halmosy II. 1985. 284.

jelölte meg, a szovjet egységeket Magyarország területén helyezték el.⁴¹ 1955 szeptemberében így felállították a Különleges Hadtestet, amelynek parancsnokságát Székesfehérvárra telepítették. Feladata az osztrák határ lezárása, védelme, valamint a szovjet csapatok kivonásának biztosítása volt. Parancsnoka Pjotr Nyikolajevics Lascsenko altábornagy lett, aki már 1956 júliusában parancsot kapott, hogy készítsen tervet arra az esetre, ha Magyarországon bármiféle rendzavarás lépne föl. Ez a terv a Hullám (*Volna*) fedőnevet kapta.⁴² Önként adódik a kérdés, vajon a szovjet hadsereg 1956-ban a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek részeként vagy önálló nemzetként avatkozott be a magyar forradalomba? Mivel a Varsói Szerződés megalakulásának külső, nemzetközi indokai voltak, joggal mondhatjuk, hogy önálló nemzeti erőként lépett fel. Nagy Imre snagovi fogságában úgy ítélte meg, hogy a „Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a részt vevő országokra. (...) A Varsói Szerződés igazi értelme tehát az, hogy az egyes országokban elhelyezett szovjet csapatok segítségével olyan politikai, gazdasági és katonai helyzetet biztosítson, amely legjobban megfelel a szovjet hatalmi, katonai törekvéseknek. (...) Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”⁴³

A szovjet csapatok karhatalmi célú bevetését, védekező tervek készítését sem a Varsói Szerződés, sem más, 1956-ig megkötött szerződés nem tette lehetővé. A Szovjetunió 1956. október 23-án és október 31-én a Varsói Szerződésben megfogalmazott normák felrúgásával döntött a beavatkozásról, így azt a Varsói Szerződésben végrehajtott akcióként nem lehet elismerni.⁴⁴ Egyetértek Horváth Miklós történész véleményével, hiszen a Varsói Szerződés baráti államokat tömörített egy katonai tömbbe, szövetségesek pedig általában nem szoktak egymásra támadni. A Szovjetunió katonai beavatkozása 1956-ban mégis megtörtént. Akár a politika világában, akár az élet más területén vagyunk, ha egy feltételezhető szövetségbe tartozunk, az egymás elleni háború mindenképpen elítélendő. Hogy a magyar nép 1956-ban fellázadt a Varsói Szerződésen belüli domináns szerepben lévő Szovjetunió ellen, az egyáltalán nem meglepő. Ráadásul nem a magyarok voltak az elsők, akik véget akartak vetni a szovjet kizsákmányolásnak. A szovjet birodalom a korábbi esetekben mégsem vitt véghez olyan nagyfokú megtorlást, mint Magyarországon. Ennek okát kereshetjük abban, hogy a magyar forradalom egybeesett a nyugati világ szuezi akciójával, és abban is, hogy Magyarország a birodalom egyik legnyugatibb tagországa volt, Ausztria semlegessé válásával pedig tulajdonképpen az NDK-n és Csehszlovákián kívül nem volt más nyugati bástyája. A Szovjetunió 1956-ban tehát nem a vállalt kötelezettségeinek megfelelően járt el. De a Varsói Szerződés további két pontja is rámutat arra a világos tényre, hogy ez a nagy birodalom milyen könnyen megszegte korábban vállalt kötelezettségeit. 1956-ban nem békés eszközökkel oldotta meg a közte és a Magyarország között kirobbant vitát, pedig a Varsói Szerződés 1. cikkelye ezt előírja: „A Szerződő Felek kötelezik magukat arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának megfelelően nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való

⁴¹ Horváth Miklós: *1956 hadikronikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 42–43.

⁴² *Szovjet katonai intervenció, 1956*. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. H&T Kiadó, Budapest, 2001. 9.

⁴³ Uo. 453.

⁴⁴ Horváth Miklós, 2003. 44.

fenyegetéstől, vagy annak alkalmazásától, és nemzetközi vitáikat békés eszközökkel oly módon oldják meg, hogy ne veszélyeztessék a nemzetközi békét és biztonságot.”⁴⁵ Ezen kívül a Szovjetunió megszegte a Varsói Szerződés 8. cikkelyét is, amikor fegyveres közbelépésével beavatkozott Magyarország belügyeibe: „A Szerződő Felek kijelentik, hogy az egymás közötti gazdasági és kulturális kapcsolatok továbbfejlesztése és erősítése érdekében a barátság és az együttműködés szellemében fognak eljárni, kölcsönösen tiszteletben tartván függetlenségüknek, állami szuverenitásuknak és az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvét.”⁴⁶ A Varsói Szerződés a szovjet diplomáciának tett jó szolgálatot, s elsősorban nem a külső támadás elhárítását célozta, ahogyan azt az okmány megfogalmazza, hanem sokkal inkább a szocialista tömb egységének fenntartását és megmentését. Hogy a Szerződés inkább az utóbbi célt szolgálta, azt az 1956-os magyar forradalom leverése nagyon jól mutatja.⁴⁷

Az SZKP KB elnöksége 1956. október 23-i ülésén foglalkozott első ízben a Budapesten történt eseményekkel. Az ülésen tizenhárman vettek részt, s közülük Mikojan számított a magyar ügy szakértőjének, hiszen ő személyesen ismerte a magyar vezetőket, többször járt Budapesten. Az ülés vitáját ezen a napon Mikojan nyitotta meg. A felkelés leverésének szükségességét ő sem vonta kétségbe, de a „lengyel forгатókönyvet” javasolta, amikor többek között azt a kijelentést tette, hogy „próbálkozzunk politikai lépésekkel, és csak azután vonultassuk be csapatainkat”. Erre a liberális álláspontra a keményvonalasok azonnali elutasítással válaszoltak. A döntő szó azonban Hruscsov kezében volt, aki nem vetette el teljesen Mikojan javaslatát, ám összhangba hozta azt saját elképzelésével. Beleegyezett, hogy támogassák Nagy Imrét, de egyelőre még ne miniszterelnökként, a politikai megoldás felügyeletére pedig két emberét küldte Budapestre: a liberális Mikojant és a keményvonalas Szuszlovot. A rövid ülés végeztével a Székesfehérváron állomásozó Különleges Hadtest megkapta a parancsot⁴⁸ Moszkvából Budapest elfoglalására.⁴⁹ Még ugyanezen a napon, este 20 órakor Gerő Emő Moszkva segítségét kérte a rend helyreállításához.⁵⁰ Hruscsov ekkor közölte az első titkárral, hogy kérését teljesítik, amennyiben a magyar kormány ezt írásba foglalja. Az írásos kérés, amelyet Hruscsov minden valószínűség szerint azért erőltetett, hogy az „törvényes segélykérés”-ként tűnjön fel, nem született meg, Zsukov azonban megkapta a parancsot, hogy az Ungváron lévő szovjet katonai egységekkel foglalják el Budapestet.⁵¹ A magyar felkeléssel ezután az SZKP KB elnöksége érdemben csak október 28-tól kezdve foglalkozott megint. Mikojan és Zsukov beszámolóí alapján abban mindenki egyetértett, hogy a budapesti helyzet rendkívül aggasztó, mert olyan politikai fordulat van készülöben, amelyről Moszkvát nem tájékoztatták kellőképpen, vagyis ahogy Molotov mondta „velünk már nem törődnek”. Az

⁴⁵ Szovjet katonai intervenció, 1956, 2001. 284.

⁴⁶ Uo. 285.

⁴⁷ *Világpolitikai lexikon 1945–2005*. Szerk.: Horváth Jenő. Osiris, Budapest, 2005. 625. Ugyancsak jó példa erre az 1968-as beavatkozás Csehszlovákiában.

⁴⁸ 1956. október 23. este 23 óra.

⁴⁹ *Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 120–122.

⁵⁰ Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 325.

⁵¹ *Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 122–123.*

elnökségen belül két tábor alakult ki. A „keményvonalasok” közé tartozott Vorosilov, Molotov, Kaganovics és Bulganyin, akik a további katonai akciók indítása mellett álltak. Velük szemben a „liberális” táborba tartoztak azok, akik elkerülhetőnek vélték a szovjet beavatkozás folytatását. Malenkov, Zsukov és Szaburov Mikojan mellett álltak, s lényegében maga a főtitkár, Hruscsov is közéjük sorolható. Az ülés ideje alatt érkezett meg Moszkvába Nagy Imre aznapi kormánynyilatkozatának tervezete, amelyben szerepelt a szovjet csapatkivonás azonnali kérése Budapestről, s azt is felvetette, hogy később egész Magyarországról ki kellene vonni őket, s erről tárgyalásokat kell folytatni. Nagy Imre október 28-i nyilatkozata nemcsak azért volt áttörés, mert átértékelte a helyzetet, s innentől kezdve forradalmi demokratikus megmozdulásként tekintett az októberi eseményekre, hanem azért is, mert ez újabb vitákat gerjesztett az SZKP tagjai között.⁵²

A magyar forradalom célkitűzései a Kremlben nem azért keltek félelmet, mert azokat jelentős tömegek fogalmazták meg, hanem azért, mert semmiképpen sem akarták, hogy egy újonnan hatalomra jutott kormány elpártoljon tőlük. Október 28-án, miután Hruscsov két lehetőséget is a tagok elé tárt, az elnökség az ő javaslatára végül elfogadta, hogy támogassa Nagy Imre kormánynyilatkozatát. „Támogassuk-e a mostani kormányt, ha ilyen nyilatkozatot tesz? Támogassuk. Nincs más kiút” – hangzott Hruscsov utasítása. Ezzel a szovjet pártfőtitkár a „liberális” vonalhoz csatlakozott, azaz Nagy Imre mellé. Amit Moszkva ekkor elfogadott, az lényegében nem másról szólt, mint a budapesti harcok beszüntetéséről, a budapesti kivonulásról, s a legkompromittáltabb vezetők eltávolításáról.⁵³

Október 30-án aztán a szovjet vezetésnek egyszerre kellett szembesülnie a magyar válság nemzetközi fogadtatásával, az új budapesti fejleményekkel (október 30. – a Köztársaság téri párház ostroma) és a szuezi háború kirobbanása okozta újabb nemzetközi krízissel. Hruscsov október 30-án délelőtt a kínai delegációval folytatott megbeszélést, miközben az elnökség nélküle ülésezett. Miután az elnökségen megszületett a határozat az „erősítés” kiküldéséről Budapestre, megérkezett Hruscsov is, aki közölte, „el kell fogadni a Nyilatkozatot a csapatoknak a népi demokratikus országokból való kivonásáról, (ezeket a kérdéseket meg kell vitatni a Varsói Szerződés ülészakán) azon országok véleményének figyelembevételével, amelyben csapataink ott tartózkodnak”. Ehhez még hozzátette, hogy a kínai delegációval egyetértve „a szocialista tábor országaival fenntartott kapcsolatokat a *pancsa szila*⁵⁴ elveire kell alapozni”. Hruscsov valószínűleg tájékozatta a kínaiakat az október 28-án hozott döntésről, s amikor egyetértett velük a kapcsolatok fentebb leírt rendezési módjáról, az is ösztönözhetette, hogy a XX. kongresszuson éppen ő kötelezte el magát egy új, enyhébb iránynak, egy durva magyarországi beavatkozás pedig nemcsak a resztalinizációt vonná maga után, hanem az elnökségben kiújuló vitákat is, amelyek a keményvonalas tábornak nyújthatnának lehetőséget érdekeik érvényesítésére. A kínai álláspont megismerése után a „liberálisok” a végsőkig elmentek, hogy a magyar helyzetet beavatkozás nélkül oldják meg. Sepilov szovjet külügyminiszter kijelentette, hogy katonailag a „be nem avatkozás elvét valljuk”. Sepilovval egyetértett Zsukov is, aki így fogalmazott: „A csapatokat ki kell vonni Budapestről; ha szükséges, Magyarországról is. Számunkra ez katonapolitikai lecke.” Csatlakozott hozzájuk Furceva és Szaburov is. Utóbbi

⁵² Uo. 124–127.

⁵³ Uo. 127–130.

⁵⁴ A békés egymás mellett élés öt alapelve: nemzeti függetlenség, szuverenitás, egyenjogúság, területi sértetlenség, belügyekbe való be nem avatkozás. Ld. Halmosy, II. 1985.

az elnökségi ülésen a legönkritikusabban szólalt fel, mondván, „nem lehet a nép ellenére vezetni... A kapcsolatokat az egyenlőség alapján kell építeni.” Ezek után egyhangú döntés született egy általános politikai nyilatkozat kiadásáról, amelyet alapvetően három tényező motivált: az összeütközési kockázat csökkentése, a Sztálin halála óta formálódó új „arculat” megőrzése és a XX. kongresszus után kialakult nagyfokú „önkritikai hajlandóság” a szovjet vezetésben. A „liberálisok” úgy gondolták, ha a szovjet csapatok kivonulnak Magyarországról, attól a Varsói Szerződésnek még a tagja marad, a kommunisták pedig továbbra is főszerepet fognak játszani a magyar politikai életben.⁵⁵

A nemzetközi jog forrásai közé a nemzetközi szerződéseken túl számos norma és alapelv tartozik. Ide sorolhatók az államok egyoldalú jognyilatkozatai is. Az egyoldalú állami nyilatkozatok egyoldalú önkötelezettséget rónak az államra. Tipikus példája ennek az elismerés vagy bizonyos magatartás megígérése, e szándék kinyilvánítása, amelynek jogi következménye az, hogy később a nyilatkozó állam nem „hátrálhat ki” vállalt kötelezettségei alól. Az állami ígéret mindig nyilvános szándékkifejezést jelent, melynek megfogalmazott célja, hogy a maga részére kötelezettségeket keletkeztet, a többi állam részére pedig jogokat biztosít. Ahhoz, hogy egyoldalú nyilatkozatról beszéljünk, szükséges, hogy a nyilatkozat nyilvános legyen, pontosan meg legyenek nevezve a címzettek, a vállalt kötelezettségek és jogok.⁵⁶

A Szovjetunió hivatalos hírügynöksége, a TASZSZ 1956. október 30-án adta ki a szovjet kormány nyilatkozatát, amelyben a *pancsa szila* elveire hivatkozva azt írja, hogy „a szocialista nemzetek (...) kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúságnak, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak elveire építhetik”.⁵⁷ A nyilatkozat végén szólnak Magyarországról is: „A szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.”⁵⁸ A nemzetközi jog szerint minden állam rendelkezik azzal a joggal, hogy engedélyt adjon külföldi csapatok számára, hogy azok országa területén tartózkodjanak. Amennyiben a kormányzat nem tekinthető reprezentatívnak – mert a polgárháború során a lázadók megerősödtek, s az ország jelentős részét ellenőrzésük alatt tartják –, akkor a beavatkozás már sérti a nép örendelkezési jogát. Gyakran előfordul azonban a kormány meghívására való hivatkozással megvalósított beavatkozás, amely valójában az adott ország politikai vezetésének leváltására irányul. Az ilyen visszaélések miatt egyre inkább teret nyer az a nézet, hogy még a kormány meghívására történő beavatkozást is jogellenesnek kell minősíteni. Ennek legnyilvánvalóbb példája a Szovjetunió 1956. évi magyarországi intervenciója.⁵⁹ A nyilatkozat végén a szovjet kormány ígéretet tesz arra, hogy csapatait kivonja Budapestről, nehogy az ott tartózkodásuk ürügyül szolgáljon a helyzet elmérgesedésére, majd ugyancsak megígéri: „A szovjet kormány kész tárgyalásokba

⁵⁵ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 130–137.

⁵⁶ *Nemzetközi jog*. Szerk: Kardos Gábor – Lattman Tamás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 58.

⁵⁷ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 200.

⁵⁸ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 202.

⁵⁹ *Nemzetközi jog*. Szerk: Kardos Gábor – Lattman Tamás, 2010. 283–284.

bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.⁶⁰

Mint ismeretes, a szovjet kormány 1956. november 4-én mégiscsak beavatkozott a magyar forradalomba, s ezzel annak további sorsát is eldöntötte. Az október 30-án tett nyilatkozat ugyan nem bír olyan jogi jelentőséggel, mint más nemzetközi szerződések, de a nemzetközi jognak az államok által tett egyoldalú nyilatkozatok is jogforrásai. A szovjetek ezen nyilatkozata minden tekintetben megfelel a jogforrás kategóriájának, hiszen világosan meg vannak nevezve a címzettek („a többi szocialista ország”), a szöveg nyilvános, a vállalt kötelezettségeket kimondják, a jogok biztosítására pedig ígéretet tesznek.

1956. október 31-én Hruscsov mégis olyan kijelentést tett, amely szöges ellentétben állt az egy nappal korábban hozott döntéssel. „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon.” Ezzel életbe lépett az október 28-i forgatókönyv. Hruscsov több mindenre hivatkozott. A birodalmi presztízs érdekében a katonai kivonulás megmutatta volna a Szovjetunió katonai gyengeségét, ráadásul „ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel és támadásba lendülnének... Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is.” Fontosnak tartotta ugyanakkor a világhatalmi pozíciót, s nem utolsósorban a vezetés egységének megőrzését is. Malin feljegyzéseiből kiderül, hogy Hruscsov október 31-én az elnökségi ülésre már kész intézkedéssorozattal érkezett, s az addigi gyakorlattól eltérően az előterjesztett intézkedést még szavazásra is bocsátották. Valamennyien, így Hruscsov, Bulganyin, Molotov, Kaganovics, Vorosilov, Szaburov és Zsukov is egyetértettek abban, hogy előző napi nyilatkozatban tett ígéretükkel ellentétben folytatják a beavatkozást. Mikojan, aki végig következetesen kitartott a be nem avatkozás mellett, most öngyilkossággal fenyegetőzött, de a következő napokban ő is beleegyezett az egyhangú döntésbe.⁶¹

Minthogy a forradalmak általában a fennálló rendszer hibái, túlkapásai ellen alakulnak ki, a felelősség elsősorban azt a hatalmat terheli, amely képtelen az adott országban olyan életfeltételeket biztosítani, amelyek a társadalom számára, ha nem is a jólétet, de a biztonságot mindenképpen lehetővé teszik. A Sztálin nevével fémjelzett elnyomó rendszer paradox módon mindig is a biztonságra törekedett, ám a szocialista blokk társadalmának sohasem tudta azt garantálni, és saját népe sem mondhatta el magáról, hogy abban az eszményi társadalomban él, amelynek létrehozása érdekében a birodalom minden eszközt hajlandó felhasználni. Az 1956-os magyar forradalmat számos megmozdulás előzte meg a szovjet blokkon belül. Ezekről a felkelésektől a magyar forradalmat az különböztette meg, hogy az utóbbiban a Szovjetunió korábban adott szavát, s ezzel együtt számos nemzetközi egyezményt és a humanitárius jogot is megszegve, bevonult Magyarországra, s a jogos, magyar nemzeti demokratikus megmozdulást vérbe fojtotta. Eppen azért, mert az események így alakultak, a nemzetközi jog szempontjából elsősorban a Szovjetunió felelőssége vetődik fel.

⁶⁰ Döntés a Kremlben, 1956, 1996. 202.

⁶¹ Uo. 140–144.

A forradalmat követő súlyos megtorlások, amelyeket számos esetben törvényes ítélet nélkül hajtottak végre, önmagukban is elegendőek annak bizonyítására, hogy a Szovjetunió, s vele együtt az újonnan felálló magyar vezetés, soha nem látott mértékű pusztítást végzett a magyar társadalomban. A nemzetközi szerződések figyelmen kívül hagyása még inkább felveti a felelősség kérdését. A Szovjetunió olyan általános, szerződésekben lefektetett elveket szegett meg, mint a nemzeti szuverenitás, a függetlenség, az egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás. Mindezeket túl megsértette a hatályos hadijogot, az erőszak és a háború tilalmának jogát, s nagyon nagy mértékben vétett az emberi jogok ellen is.

A Szovjet Birodalom fegyveres beavatkozásával mérhetetlen károkat okozott a magyar népnek. Nemcsak életek, de városok, műemlékek és a későbbi generációk is áldozatul estek ennek az intervenciónak. A szovjet hadsereg katonái nem kímélték a templomokat, a lakóházakat, a kórházakat, a kulturális intézményeket sem. A forradalomban szép számmal részt vett egyetemisták, értelmiségiek, munkások, politikusok közül sokan emigrációba kényszerültek, számuk mintegy 170 000-re tehető. Távozássukkal Magyarország olyan értékes embereit veszítette el, akikre az ország talpra állításában nagy szükség lett volna. Velük ellentétben az itthon maradtak a Kádár-kormány mindennemű megaláztatásának voltak kitéve évtizedeken keresztül, nem egy esetben pedig halál várt rájuk. A későbbi generációk, akik már a Kádár-korszakban szocializálódtak, úgy nőttek fel, hogy 1956 igazságáról, hőseiről, s leginkább eszméiről semmit sem hallottak. Az új hatalom ezt a társadalmat megfosztotta a gondolkodás képességétől, az alkotás örömétől, a szép és jó iránti érzéktől, bizalmától, a kereszténységbe vetett hitétől. Ezek a hiányosságok a mai magyar társadalomban is megmutatkoznak. Az ókori Görögországban a jó polisz-polgárnak általános és szakmai műveltséggel is rendelkeznie kellett. Ezt nevezték *kalogáthiának*, azaz a szép és erkölcsi értelemben vett jó összekapcsolásának. A magyar forradalom vérbefojtása után hatalomra kerülők az erkölcsbe és az Istenbe vetett hitet teljes mértékben aláásták, s minden módon megakadályozták, hogy az emberek e két elengedhetetlen bizonyosságra építsék fel az életüket, s adják tovább azt gyermekeiknek. A Szovjetunió legnagyobb felelősségét ebben látom, mert a pillanatnyi katonai vagy politikai cél elérése érdekében nem számoltak azzal, hogy lépéseiknek milyen hosszú távú következményeik lesznek egy társadalom egészére nézve. Ugyanilyen súlyuk van azoknak a mára már bebizonyosodott tényeknek, amelyek a sortüzekről beszélnek. Az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak ez az egyik legneuralgikusabb pontja, s a Szovjetunió felelőssége ezek kapcsán azért is vetődik fel, mert a sortüzek vezénylői között ott találjuk a szovjet parancsnokokat is. A sortüzeket a legtöbb esetben szabálytalanul, csak a bosszú és a megfélemlítés által vezérelve hajtották végre. Ugyanakkor az 1956-os intervencióban való részvételért több mint 10 ezer szovjet katonatiszt részesült valamilyen magas kitüntetésben.

Annak a társadalmi berendezkedési formának, amelyet csak erőszak alkalmazásával képesek fenntartani, amely egy soha el nem érhető cél érdekében átgázol mindenben, ami az egyetemes, keresztény kultúrkörbe tartozik, véleményem szerint semmilyen létjogosultsága nincs. Aktív résztvevőit, működtetőit semmilyen jogi paragrafus nem menti fel vétességük alól, hiszen embertelen módon bántak embertársaikkal, miközben egy olyan világ eljövételét hirdették, amelyről már Platón és Morus Tamás is csak ideaként, utópiaként írt.